

ZO ŠTUDENTSKEJ VEDECKEJ ČINNOSTI

Vplyv súčasnej krízy kultúry na formovanie našich hodnôt

Kseniia Shkroba

Abstrakt

Téma nasledujúceho príspevku je venovaná analýze a interpretácii krízy súčasnej kultúry a jej vplyvu na formovanie hodnôt optikou dvoch vybraných problémov, hodnotového pluralizmu a nihilizmu, ktorým sa budeme bližšie venovať. Fenomény hodnotového pluralizmu a relativizmu, ako aj tolerancie si získali zvláštne postavenie „módnych“ tém v spoločensko-politickej diskusii, ale aj v každodennosti. Je potrebné poznamenať, že problému hodnotového pluralizmu sa venuje iba zopár seriózných diel. Budeme sa tiež zaoberať konceptom nihilizmu, ktorý interpretujeme ako krízu hodnôt, aj keď zvláštneho druhu.

Kľúčové slová

Kríza kultúry, kríza hodnôt, pluralizmus, nihilizmus.

Úvod

Situácia axiologickej neistoty a nestability, ktorá sa vyvinula v modernej spoločnosti, je interpretovaná mnohými domácimi a západnými vedcami ako kríza. Jedným z kontextov používania slova kríza, ktoré je v súčasnosti v móde vo vzťahu ku kultúre, je chápanie kultúry ako systému hodnôt. Kultúrna kríza sa zároveň chápe ako nevyhnutná alebo náhodná zmena hodnôt. Príspevok budeme orientovať na dôležité otázky hodnotového pluralizmu a hodnotového nihilizmu. Zámerom je vyzdvihnúť dôležitosť týchto javov a ich vplyvu na jednotlivca i spoločnosť v každodennom živote. Východiskom pre naše úvahy sa stala koncepcia nemeckého filozofa Isaiaha Berlina. Ťažiskom pochopenia hodnôt je podľa neho chápanie pojmu osoby. Berlin sa v iných súvislostiach zaujímavo vyslovil aj o probléme slobody. Inšpiratívne myšlienky o hodnotovom pluralizme zanechal aj Emmanuel Lévinas, ktorý do popredia záujmu kladie vzťah Ja k Druhému. Druhá časť kapitoly skúma príčiny, prejavy a dopady hodnotového nihilizmu aj v kontexte prekonávania metafyzického obrazu sveta optikou Martina Heideggera či Friedricha Nietzscheho. Autorka sleduje kľúčové postoje k teórii hodnôt so stálym zreteľom na hodnotový nihilizmus.

1 Hodnotový pluralizmus v súčasnom diskurze

Relevantnosť problému pluralizmu vo všeobecnosti, ako aj jeho rôznych aspektov a súvisiacich problémov sa v súčasnosti javí ako celkom zrejme. Môžeme povedať, že fenomény pluralizmu a tolerance získali zvláštne postavenie „módnych“ tém nielen v spoločensko-politickej diskusii. Záujem o fenomén pluralizmu súvisí s ideou o multipolárnosti sveta, ktorá problematizuje jeho ďalšiu existenciu. V tejto súvislosti sa pluralizmus a tolerancia často považujú za „magickú guľku“, ktorá má účinne čeliť všeobecnej hrozbe rozpadu a stabilizovať stav vecí v mnohých samostatných „bolestivých bodoch“ vrátane sféry medziľudských vzťahov. Ľudský svet je taký pluralistický, „že vyhnúť sa nejednotnosti a agresii sa dá iba na základe tolerance. Naznačuje to nesúhlas. Nevyžaduje opustenie viery, ale požaduje existenciu rôznych myšlienkových prúdov, zdanlivo nezlučiteľných intelektuálnych a duchovných svetov.“¹

Otázky spojené s pluralizmom aj v kontexte hodnôt súvisia okrem iného aj s etymológiou pojmu. Slovo pluralizmus pochádza z latinského „*pluralis*“,² čo znamená početnosť, ktorá je rozmanitá a nie jednotná. Pluralizmus sa vo všeobecnosti chápe ako všeobecná zásada postoja k rozmanitosti sveta, najmä k rozmanitosti náboženstiev. Je založená na uznaní rozmanitosti svetonázoru, kultúrnych, politických, náboženských, estetických a iných názorov a postojov. Z tohto pohľadu je pluralizmus chápaný mimoriadne abstraktne, preto je v záujme konkretizácie tradične spojený so súborom ľudských práv a slobôd, definovaných v príslušných medzinárodných dokumentoch, a považuje sa za úzko prepojený s problémom tolerance.

Svet, resp. jeho sociálne prostredie, v ktorom človek existuje, je charakteristické pluralitou a rozmanitosťou. Tento svet sa odhaľuje v bohatstve civilizácií, sociálno-politických systémov, viery, národných tradícií, názorov, filozofických myšlienok a koncepcií, inštitúcií, technologických poriadkov, psychologických typov atď. Rozmanitosť sveta sa javí ako nespochybniteľný fakt; pluralizmus ako výraz, ktorý by túto rozmanitosť stanovil, by sa nemal zdať, ani ako pozitívny, ani negatívny. Ak situáciu zjednodušíme a zovšeobecníme, potom môžeme povedať, že pluralizmus sa vníma buď ako blaho, dobro, alebo ako zlo.

Jedným z filozofov, ktorý skúmal koncept hodnotového pluralizmu, bol Isaiah Berlin. Pochopenie osoby je jadrom nášho chápania hodnôt, etiky a politiky. Pre Berlina nie je ľudská povaha niečo, čo by sa malo objavovať alebo realizovať (materializmus), ale niečo, čo si ľudia neustále vymýšľajú prostredníctvom voľby (aktivizmus), a čo sa týka jej obsahu (voľby), je imanentne rôznorodý a nie univerzálny. Táto pozícia približuje Berlina k existencializmu.³

História nám ukazuje, že neexistuje nijaká ľudská prirodzenosť, ktorá by bola konštantná svojím obsahom, ľudia sú mimoriadne vynaliezavé tvory s obrovskou kultúrnou rozmanitosťou. Berlin tvrdil, že sebamotivovaná ľudská povaha sa javí ako výsledok toho, že človek využil schopnosť voľby, čo sa nedá vysvetliť nijakou deterministickou schémou. Človek vytvára rozmanité a rovnocenné formy života prostredníctvom možnosti voľby.⁴ Voľba má pri vlastnom sebautváraní veľký význam, pretože aspoň niektoré formy kultúrnej rozmanitosti sa rodia z voľby medzi nezlučiteľnými hodnotami.

Človek je vo svojom živote nútený robiť osobné rozhodnutia, ktoré sú často nekompatibilné, resp. v rozpore s mnohými cieľmi konkrétnej sociálnej skupiny a/alebo spoločnosti. V tejto

¹ VALITOVÁ, R. R.: *Толерантность: порок или добродетель?* 1996, s. 36.

² Web (1)

³ Web (2)

⁴ Web (2)

súvislosti môžeme hovoriť o nemožnosti vylúčiť konflikt alebo tragédiu z ľudského života. Berlin vo svojej koncepcii hodnotového pluralizmu akcentoval konfliktnosť medzi hodnotami a cieľmi. Na základe konfliktnosti hodnôt a ich početnosti nie je možné zdôrazňovať niektorú vybranú hodnotu a označovať ju za dominantnú v ľudskom konaní. Súperenie medzi hodnotami je ovplyvnené okolnosťami, či už v individuálnom alebo spoločenskom kontexte.

Žiadne učenie neuznáva nezávislú hodnotu rozmanitosti, pretože rozmanitosť predstavuje konflikt hodnôt a neprekonateľný rozpor medzi ideálmi rovnako cnostných ľudí. Berlin napriek tomu konštatuje, že: „pluralizmus je humánnejší, pretože nezbavuje ľudí - v mene vzdialeného a nekonzistentného ideálu - toho, čo sami považujú za nevyhnutné v ich živote.“⁵

Monizmus hodnôt, holizmus, úplná jednota sú z pohľadu Berlina teoreticky neudržateľné a prakticky chybné. „Nie všetky Veľké Blahá môžu žiť spolu. Toto je koncepčná pravda.“⁶

Za zakladateľa teórie hodnotového pluralizmu, ktorá podkopala základy západnej racionality, Berlin považoval Machiavelliho: „...zjednotený monistický model je centrom všetkých oblastí tradičného racionalizmu – náboženskej a ateistickej, metafyzickej a vedeckej, transcendentálnej a naturalistickej, čo bola hlavná charakteristika západnej civilizácie. Toto je základ, na ktorom bolo postavené západné myslenie a forma života a ktoré sa zdá, Machiavelli rozdelil. Samozrejme, taká veľká premena nemôže nastať prostredníctvom konania jednej osoby. Táto zmena sa ťažko mohla udiť v stabilnom sociálnom a etickom systéme; mnohí, okrem neho – stredovekí nominalisti a sekularisti, humanisti renesancie – nepochybne zasadili svoj podiel dynamitu ..., ale zápalku zapálil Machiavelli.“⁷

Podľa Berlina sa človek usiluje o najvyššie ciele chápané ako hodnoty, na ktorých záleží viac ako na všetkom ostatnom. Podstatou jeho teórie hodnotového pluralizmu je konfliktnosť a súperenie hodnôt. Berlin nesúhlasil s názorom, že ak dôjde ku konfliktu, je možné riešiť ho prostredníctvom racionálneho štandardu alebo konkrétnej metódy. Centrom jeho pozornosti aj v kontexte hodnotového pluralizmu bola hodnota slobody a jej pozícia v hodnotovom rebríčku. Pluralizmus sa v Berlinovom chápaní prejavuje na troch úrovniach.

Tri úrovne hodnotového pluralizmu:

1. V rámci jedného etického systému. V správaní a konaní človeka s ohľadom na konkrétny etický systém a mravné princípy vždy dôjde ku konfliktom medzi základnými hodnotami, ktoré nie je možné vyriešiť z teoretického ani praktického hľadiska. Ak sa sloboda a rovnosť považujú za určité výhody a sú súčasťou našich ľudských práv a slobôd, neznamená to ešte, že sa tieto výhody nemôžu dostať do konfliktu. Dôležitým faktorom vplyvu pri súperení hodnôt je konkurencia, tak ako v prípade tovarov na trhu.⁸
2. V rámci rovnakej hodnoty. Každá z hodnôt je podľa Berlina vnútorne komplexná a imanentne pluralitná, obsahuje protichodné prvky, z ktorých niektoré sú nekombinovateľné. Sloboda teda podľa Berlina, aj keď negatívna, spočíva v konkurenčných a nekombinovateľných slobodách.⁹ Napríklad sloboda informácií a sloboda dôvernosti sú často v rozpore a obsahujú rôzne prvky. To isté možno povedať

⁵ SVENDSEN, L.: *Философия свободы*, 2016, s. 152.

⁶ BERLIN, I.: *The proper study of mankind*, 2000, s. 11.

⁷ SVENDSEN, L.: *Философия свободы*, 2016, s. 67-68.

⁸ Web (2)

⁹ BERLIN, I.: *The proper study of mankind*, 2000, s. 234-235.

o rovnosti, ktorá pozostáva z konkurenčných rovností, ako sú napríklad rovnosť príležitostí a rovnosť výsledkov. Všetky tieto výhody nie sú harmonickými jednotami, ale obsahujú konflikty a nesúmerateľnosť.

3. Na úrovni kultúrnych foriem. Rôzne kultúrne formy podľa Berlina vytvoria iba svoje vlastné etické systémy a hodnotovú škálu, ktorá nepochybne obsahuje mnoho spoločných črt s inými, ale uznávajú rôzne a nezameniteľné cnosti a koncepty dobra.¹⁰ Aj keď sú rovnaké alebo podobné cnosti uznávané v rôznych systémoch, ich zaradenie do systému podlieha odlišnostiam. A neexistuje univerzálny štandard, „archimedovský bod“, prostredníctvom ktorého by bolo možné vyvážiť a porovnávať hodnoty a cnosti uznávané v rôznych kultúrnych tradíciách.¹¹

Berlinov pohľad na hodnotový pluralizmus zahŕňa všetky tri formy alebo úrovne etických sporov. Keď hovoríme o pluralite hodnôt, predovšetkým ide o nemožnosť nájsť ten či onen externý princíp alebo regulátor, ktorý by umožnil merať dva konkurenčné statky.¹²

V centre pozornosti Berlina je koncept „univerzálneho ľudského horizontu hodnôt“¹³, ktorý nadobúda osobitný význam vo svetle popretia absolútnych hodnôt a uznania možnosti vôľovej voľby hodnôt. Tento „horizont hodnôt“ možno definovať ako „minimálny univerzálny princíp“¹⁴, ako súbor cieľov a noriem obsiahnutých vo všetkých ľuďoch a ako sémantickú oblasť, v ktorej sa môžu meniť ciele a normy jednotlivca.¹⁵

V inej súvislosti môžeme uvažovať o čiastočnej pluralite hodnôt, predstaviteľom tohto myšlienkového smeru je Emmanuel Lévinas. Ako píše Peter Kondrila: „*Jeho východiskom je hľadanie praktickej filozofie, ktorá nie je filozofiou ani pragmatizmu, ani scientizmu alebo pozitivizmu, ale je to etika.*“¹⁶ Ľudia vnímajú seba, svoje hodnoty a vlastnosti ako atribúty, ktoré sú si navzájom rovnocenné. Nie sú v tom rozdiely, každá bytosť má spoločnú podstatu, spoločný účel existencie a toto východisko je smerodajné pre formulovanie jednoty spoločnosti. Lévinas chce poukázať na chybnosť takéhoto názoru, preto prichádza s konceptom „Druhý“.¹⁷

Apel na postavu druhého sa vyskytuje v neklasickej filozofii, pretože práve „*s nástupom neklasickej teórie poznania sa mení postoj k subjektu a predmetu poznania.*“¹⁸ Problematika konceptu „Druhého“ bola do istej miery riešená Edmundom Husserlom, Martinom Heideggerom, Jeanom-Paulom Sartrom, Paulom Ricoeurom, Viktorom Franklom a ďalšími. Pokúsime sa preniknúť do špecifik Lévinasovej filozofie, aby sme pochopili, ako francúzsky mysliteľ odpovedá na otázku: kto je ten Druhý?

Lévinas sa snaží podať takú definíciu toho Druhého, ktorá by zachovala inakosť, tajomstvo, hlboký zmysel. Druhý nie je úplným opakom nášho Ja. Neexistuje dialektika, ktorá by odhaľovala Ja v tom Druhom, čím by sa vysvetľovala rozporuplná povaha ich vzťahu. Druhý sa tiež nejaví ako druh podobného druhu v rámci spoločného s rodom Samototožný. Lévinas píše:

¹⁰ Ibid., 2000, s. 7.

¹¹ BERLIN, I.: *Философия свободы. Европа*, 2001, s. 203-204.

¹² Web (2)

¹³ BERLIN, I.: *Философия свободы. Европа*, 2001, s. 254.

¹⁴ Ibid., 2001, s. 254.

¹⁵ Ibid., 2001, s. 254.

¹⁶ KONDRILA, P.: *Hodnoty a postmoderna*, 2010, s. 90.

¹⁷ Ibid., 2010, s. 91.

¹⁸ GALIMOVA, A. K.: Истоки концептуализации другого в философии. In: *Манускрипт*, 2013, s. 44.

„Odlíšnosť toho Druhého nezávisí od nijakej vlastnosti, ktorá by ho odlišovala odo mňa, pretože také rozlíšenie by len vytvorilo medzi nami generické spoločenstvo, ktoré by inakosť zmenšilo na nič.“¹⁹ Akákoľvek podobnosť s Ja úplne zabíja inakosť Druhého, ako aj predstavu spoločnosti. „Podstata spoločnosti uniká, ak si ju predstavujeme ako druh, spájajúci navzájom podobných jedincov.“²⁰

Druhý ako druhý, a nielen ľahko nahraditeľný „jedinec“, „jeden z mnohých príslušníkov ľudskej rasy“²¹, je možný iba v „morálnom vedomí“²², v etickom nenásilnom ohľade, bez objektivizácie. Tento postoj, ktorého nezainteresovaný charakter zdôrazňuje Lévinas, je nielen zdrojom akejkoľvek hodnoty, ale tiež predchádza akejkoľvek ontológii, a ukazuje sa, že je primárnejší ako samotné bytie.²³ Primárne „bytie kvôli Druhému“, zrieknutia sa seba pre bližneho, spočíva oveľa hlbšie ako v skutočnosti predstavované vo vedomí, nachádza sa na počiatku človeka. Dôkazom o už existujúcom archaickom prvenstve tohto „bytia kvôli Druhému“ je stálosť iskier láskavosti a lásky, aj v čase absurdity a zmätku.

Stretnutie s pohľadom Druhého alebo „tvárou v tvár“ je podľa Lévinasa bodom generovania zmyslu, jediným zdrojom živého zmyslu.²⁴ Odpojenie Ja od falošného zdroja (starosť o existenciu) odhaľuje jednoduchosť a úprimnosť pôvodného zámeru. Byť na svete nie je pre Lévinasa, na rozdiel od Heideggera, v súlade so súdnymi spormi zabudnutia: sme v pokoji a plnosti života, zatiaľ čo dýchame, jeme a pijeme nie preto, aby sme prežili, existovali. Neúplnosť každodenných činov v neutíchajúcom duchovnom hlade, bráni tomu, aby sa Ja obrátilo k sebe, k svojej podstate.²⁵

2 Príčiny hodnotového nihilizmu v modernej spoločnosti

Z hľadiska tradičnej dialektiky hegelovského typu, ako aj z hľadiska cyklického alebo sociálneho vývoja, nie je nihilizmus vo vzťahu k morálnym ideálom a kultúrnym hodnotám iba prírodným javom, ale je aj zákonitý. Ak možno kultúru prezentovať ako súbor hodnôt, potom sa jej vývoj nedá redukovať iba na ich zlepšenie alebo komplikáciu ich interpretácie. Akýkoľvek vývoj nastáva prechodom z obdobia normálneho rastu a reštrukturalizácie krízy, revolúcie ako reakcie na krízu. Preto možno nihilizmus interpretovať ako hodnotovú krízu, aj keď zvláštneho druhu. Zároveň by sa však mali jasne rozlišovať príčiny tohto javu.

Prvá príčina hodnotového nihilizmu aj v kontexte krízy kultúry je spojená so zničením hodnotového systému pod vplyvom nových myšlienok, ktoré sa zrodili a šírili v dôsledku zrútenia predchádzajúcich predstáv o dobre a zle, o zásadách a zákonoch vesmíru. Napríklad objavy v oblasti astronómie a atómovej molekulárnej fyziky, biológie a psychológie doslova zmenili dominantné pojmy a predstavy o podstate a mieste človeka vo svete, o zodpovednosti za jeho činy, ako aj o konečnosti a náhodnosti ľudskej existencie.

¹⁹ LÉVINAS, E.: *Избранное. Тотальность и Бесконечное*, 2000, s. 216.

²⁰ *Ibid.*, 2000, s. 216.

²¹ LÉVINAS, E.: *Путь к Другому*, 2006, s. 178.

²² LÉVINAS, E.: *Избранное. Тотальность и Бесконечное*, 2000, s. 234

²³ LÉVINAS, E.: *Путь к Другому*, 2006, s. 177-180.

²⁴ *Ibid.*, 2006, s. 177-180.

²⁵ LÉVINAS, E.: *Избранное. Тотальность и Бесконечное*, 2000, s. 241.

Druhý okruh príčin vedúcich k sociálnej a kultúrnej degradácii je spojený s nedostatkom potrebných kultúrnych a sociálnych inovácií, ktoré sa môžu iba navonok podobat' stabilite a blahobytu, pretože v skutočnosti sú príčinou aj dôsledkom degradácie kultúry a spoločnosti.

Tretou príčinou krízy kultúry je vplyv zvonka, keď skúsenosť inej kultúry vyvoláva pochybnosti o pravdivosti jej vlastného systému hodnôt a nakoniec vedie k relativizmu. V modernom globalizovanom svete je čoraz viac aktuálny princíp koexistencie rôznych kultúr a svetonázorov, čo nepochybne vedie ku kultúrnemu a hodnotovému pluralizmu a v dôsledku toho k hodnotovému nihilizmu. Toto do veľkej miery uľahčuje takzvaný epistemologický pesimizmus, ktorý sa vracia k tradíciám starovekého skepticizmu a moderného európskeho agnosticizmu. Tento svetonázor získava značnú podporu aj v modernom relativizme, ktorý rovnako ako jeho historickí predchodcovia prispieva k presvedčeniu, že rôzne vysvetlenia toho istého javu môžu byť rovnako pravdivé. Ďalším charakteristickým znakom relativizmu je tvrdenie, že akékoľvek poznatky o faktoch sú natoľko teoreticky nabité, že nie je možné hovoriť o žiadnom uhle pohľadu ako o jedinom správnom.

Moderná kultúra podlieha neustálym a rýchlym zmenám, je zameraná na dynamickosť, aktívnosť, resp. neutíchajúcu činnosť, povýšenú na úroveň najvyššej hodnoty. Zároveň sa samotný mechanizmus stanovovania cieľov mení tak, že sa človek vzdáľuje od podstaty bytia. A žiadna činnosť ho nevráti späť do stratenej jednoty so samým sebou. *„Žiadna akcia, žiadny aktivizmus nezmení stav sveta, pretože byť ako účinnosť a činnosť uzatvára bytosť pred udalosťou. Ani neuveriteľné utrpenie, ktoré sa prehnalo zemou, nie je schopné samo prebudiť akúkoľvek zmenu, pretože sa vníma iba ako utrpenie, (človek, pozn. K. S.) je pasívny, a teda je ako stav opačný ku konaniu, a teda – súčasne s konaním v tej istej metafyzickej sfére vôle k slobode.“*²⁶

Nihilizmus Friedricha Nietzscheho je dôkladne premyslenou západnou filozofiou, ktorá zaručuje návrat k počiatkom. Nietzsche sa snaží odstrániť metafyziku nie z myslenia, ale predovšetkým z bytia. Heidegger na otázku podstaty a funkcie metafyziky reagoval: *„Metafyzicky razený spôsob ľudskej reprezentácie odhaľuje všade iba metafyzicky usporiadaný svet. Metafyzika je vlastná ľudskej prirodzenosti. Čo je to však samotná príroda? Čo je samotná metafyzika? Kto je sám človek v rámci tejto prírodnej metafyziky? Je to jednoduché Ja, ktoré je po prvýkrát skutočne potvrdené vo svojom Ja iba prostredníctvom odvolania sa k Ty, pretože existuje vo vzťahu Ja k Ty?“*²⁷

Antická filozofia, predovšetkým v osobe Sokrata, si dala za úlohu racionálnu rekonštrukciu hodnotového systému a reštrukturalizáciu priestoru ľudského konania na princípoch rozumu. Dokončenie projektu o storočia neskôr sa časovo zhodovalo s uvedomením si, že iný svet by sa dal postaviť na princípoch rozumu a notoricky známe princípy rozumu samy o sebe nie sú tým, čím sa zdali byť podľa racionalistických filozofov od Sokrata po Hegela.

Prekonanie metafyziky je teda koncipované ako príčina aj dôsledok európskeho nihilizmu. Cieľom prehodnotenia hodnôt, ktoré inicioval Nietzsche, ako aj dôsledného popierania všetkých hodnôt radikálnymi nihilistami, bolo odmietnutie sveta vytvoreného metafyzickým spôsobom myslenia. Tento svet nie je jediný možný, ale je to svet generovaný novou európskou kultúrou pod nepochybným vplyvom všetkých predchádzajúcich epoch. Tento svet je iba jedným

²⁶ HEIDEGGER, M.: *Время и бытие*, 1993, s. 192.

²⁷ Ibid., 1993, s. 178.

z možných svetov, predstavuje vplyv iba niektorých myšlienok a konceptov antickej, stredovekej a renesančnej kultúry.

Prekonať svet vybudovaný pomocou metafyziky vôbec neznamená prechod k niečomu úplne inému, a to v zmysle myšlienok, ako aj v zmysle hodnôt. Je potrebné zničiť svet, v ktorom boli vybrané a upevnené myšlienky a hodnoty, zvláštnym, historicky rozvinutým a metafyzicky usporiadaným spôsobom. Zničenie starého sveta alebo „zrieknutie sa“ ho vytvára podľa nihilistov podmienky pre návrat k primárnym zdrojom, aby z tohto zdrojového materiálu bolo možné vybudovať nový svet, zbavený nedostatkov predchádzajúceho. A pôsobenie ako pasívny dedič je menej atraktívne ako získanie postavenia demiurga, staviteľa nového sveta, objaviteľa nových obzorov, pána vlastného osudu.

Všetky tri typy kauzálneho komplexu nihilizmu sa už v histórii ľudstva stretli viackrát, niekedy osobitne, niekedy spolu. Najzaujímavejšia je však štvrtá možnosť spojená so zrodením a vývojom spoločnosti, ktorú možno klasifikovať ako racionálnu alebo modernú. V takýchto spoločnostiach, ako je známe, sa podiel racionálnych opatrení zameraných na cieľ rýchlo zvyšuje v porovnaní s tradičnými a hodnotovo racionálnymi činmi. Tému sociálneho konania sa venoval nemecký sociológ Max Weber, ktorý tento typ konania jasne zadefinoval: „*Sociálnu akciu, ako každú akciu, možno určiť podľa: 1) (úvah) cieľovej racionality, očakávania týkajúceho sa správania objektov vonkajšieho sveta a iných ľudí a tieto očakávania pôsobia ako „podmienky“ alebo „prostriedky“ na dosiahnutie výsledku: racionálne stanovené a vyvážené ciele; 2) (úvahy) o hodnotovej racionalite...*“²⁸

Musíme byť schopní modelovať svoju vlastnú budúcnosť, spájať príležitosti a túžby, racionálne a emocionálne pohnutky konať a uplatniť tieto zručnosti v rôznych oblastiach stanovovania cieľov: od čisto praktických po zmysluplné. A ak je výber riešenia spojený iba s optimalizáciou akcií v rámci technickej alebo technologickej schémy opatrení, potom tu vystupuje do popredia schopnosť počítať a prepočítavať. Ak hovoríme o vzťahu medzi technickými a hodnotovými motívmi pri rozhodovaní, potom sa samotné uvažovanie môže ukázať ako príliš ťažká úloha pre sociálneho aktéra. Vyplynie z toho, že morálny alebo právny nihilizmus je prostriedkom na zníženie zložitosti rozhodovacieho mechanizmu, a teda prostriedkom na zvýšenie jeho účinnosti.

Nové chápanie historického času ničí paradigmu úsilia o to, aby bol nový prístup bezpodmienečne lepší a nadradený predchádzajúcemu. Nový prístup k súčasnosti, nový systém hodnôt alebo odmietnutie jednotného systému hodnôt a „neoprávnená“ nádej na hodnotový pluralizmus, ktorý prevláda v modernej dobe si vyžaduje kritickú reflexiu. Niet pochýb o tom, že nenaplnená nádej je cestou k nihilizmu, ktorá spočíva v obyčajnom sklamaní. Okolnosti takéhoto prechodu si zaslúžia osobitnú pozornosť. Bohaté a prosperujúce spoločnosti vždy praktizujú pluralizmus hodnôt a názorov, toleranciu voči iným kultúrnym vzorcom a náboženskú toleranciu. Vznikajúce kultúrne rozdiely majú formu konfliktu v spoločnostiach, v ktorých je ohrozené bohatstvo a prosperita. A potom sa nihilizmus stáva jednou z foriem konfliktu, ako aj jednou z jeho následkov.

V nihilizme sú vždy prítomné racionálne, silné emočné impulzy a dokonca iracionálne motívy. V týchto prípadoch by sa však malo rozlišovať medzi pasívnym nihilizmom, ktorý sa v skutočnosti zhoduje s ľahostajnosťou, a aktívnym nihilizmom, ktorý obsahuje silnú vôľovú

²⁸ WEBER, M.: *Основные социологические понятия*, 2002, s. 98-99.

zložku. Je to vôľová zložka nihilizmu, ktorá spája etické, estetické a kognitívne prvky a formuje morálne, náboženské alebo právne odmietnutie sveta.

Aktívny nihilizmus všeobecne spadá do nasledujúcich typov:

1) situačný morálny a právny nihilizmus, z čoho vyplýva negatívna pozícia vo vzťahu ku konkrétnym (v danej spoločnosti akceptovaným) hodnotám a právnym normám;²⁹

2) totálny nihilizmus, ktorý predpokladá popretie hodnôt a noriem všeobecne vrátane života, presadzujúcich právo vôľe na akékoľvek stanovenie cieľov.³⁰

Pasívny nihilizmus môže byť výsledkom neformovaného morálneho alebo právneho vedomia. Pri rozhodovaní vyvoláva ľahostajnosť k uvažovaniu a zameriava sa na to, čo by sa dalo podľa terminológie Webera nazvať „tradičným konaním“. S najväčšou pravdepodobnosťou hovoríme o vedomom alebo nevedomom úteku z konkrétnej situácie v súlade s heslom: mojou filozofiou je žiť bez toho, aby som niekoho rušil. Pre tento typ konania je charakteristické odmietnutie zúčastňovať sa na diskusiách s nejasným výsledkom a nedostatkom určitých zručností v uvažovaní o abstraktných témach.³¹

Nihilizmus nemusí vždy vychádzať z presvedčenia a javí sa aj ako hlboko utrpený morálny (alebo nemorálny) stav. Človek veľmi často svoje nihilistické názory nepremieňa na pozíciu, ale na pózu. Rád vyzerá ako nihilista, pretože to sa môže stať základom pre jeho vlastnú pozíciu originálneho človeka, ktorý nie je ako každý iný a zaslúži si pozornosť. V kontexte teórie riadenia dojmov Ernsta Hoffmanna umožňuje držanie tela alebo originálny obraz účastníkovi sociálnej interakcie vyriešiť hlavnú úlohu dosiahnutia spoločenského úspechu – vytvoriť a udržať priaznivý dojem. „*Keď jednotlivec vykonáva niektorú každodennú súčasť (sebareprezentácie, pozn. K. S.) pri interakcii s ostatnými,*“ píše Hoffman a tým „*implicitne žiada svojich pozorovateľov, aby brali vážne obraz vytvorený pred nimi. Žiada sa od nich, aby verili, že postava, ktorú vidia pred sebou, má skutočne preukázateľné vlastnosti, že ním vykonaná „javisková“ úloha bude mať presne také následky, aké implicitne znamenala, a že vo všeobecnosti je všetko také, ako sa zdá.*“³²

Postoj nihilizmu však nie je vôbec neškodný, pretože po prvé spochybňuje nevyhnutnosť hodnôt a po druhé je schopný viesť k móde nihilizmu, v skutočnosti k devalvácii morálneho vedomia ako takého. Akékoľvek odvolanie sa na hodnoty sa za takých okolností vníma ako neprimerané moralizovanie. Pričom sa prijímajú nové štandardy, v ktorých sa normy správania posudzujú iba z hľadiska ich účinnosti a morálne hodnotenie sa mení na archaizmus.

Jedným z dôvodov nárastu nihilizmu môže byť archaizácia bývalých spoločenských noriem a vzorcov správania: v ére neustálych sociálnych transformácií sa mení samotný typ sociality. Jurgen Habermas vo svojej analýze zmien spoločnosti popisuje zvláštny druh demokracie – deliberatívnu demokraciu.³³ Deliberatívna demokracia (z lat. deliberatio – diskurz, diskusia) je demokracia racionálneho diskurzu, keď diskusia o morálnych a racionálnych argumentoch je jediným zdrojom legitímácie spoločensky významných rozhodnutí. Preto sa diskurz mení na hlavnú metódu dosahovania hodnotového konsenzu a jeho odmietanie – na hlavnú formu

²⁹ Web (3)

³⁰ Web (3)

³¹ Web (4)

³² GOFFMAN, E.: *Представление себя другим в повседневной жизни*, 2000, s. 49.

³³ HABERMAS, J.: *Демократия. Разум. Нравственность*, 1995, s. 175.

nihilizmu, ktorá je súčasťou moderny. Nový druh nihilizmu by sa preto dal nazvať diskurzívnym alebo deliberatívnym, pretože je založený na skepse vo vzťahu k schopnosti rozumu nájsť kánony spravodlivosti a naznačiť spôsoby, ako to dosiahnuť.

V tomto prípade vzniká množstvo dôležitých otázok. Deliberatívny nihilizmus by sa mal nazvať pozíciou, v ktorej subjekt uvažovania popiera hodnoty počas diskusie. Ale ak dospeje k tomuto záveru sám, a ostatní účastníci diskusie s ním nebudú súhlasiť, potom tento typ nihilizmu nie je výsledkom konsenzu. Ak celá komunita zúčastnená na diskusii príde na myšlienku popierania hodnôt, potom sa táto komunita transformuje na niečo iné, prestane byť komunitou, popiera sa. Je to v skutočnosti založené na niektorých názoroch, viere a hodnotách, ktoré zdieľajú všetci. Deliberatívna demokracia je technológia rozhodovania nie na základe jednoduchej diskusie, ale v kontexte produkcie chýbajúcich konceptov a významov. Preto môže byť zámerný nihilizmus iba relatívny, čiastočný alebo dočasný. V takýchto podmienkach pôsobí ako okamih stvorenia, a nie ako pozícia odolná voči akýmkoľvek zmenám. A tu opäť nastáva problém epistemologických základov hodnotového nihilizmu.

Záver

Dnes sa veľa hovorí o kríze hodnôt, ich prehodnocovaní, intenzívnom hľadaní nových pokynov pre existenciu. Každá generácia však prináša nové ciele a aspirácie, pokračujúce v procese formovania svetonázoru spoločnosti. Čo sa v súčasnej situácii kvalitatívne líši? Je to také tragické a nebezpečné? Na zodpovedanie týchto otázok je potrebné po prvé pochopiť, aké úlohy zohrávajú vo všeobecnosti hodnoty v priebehu rozvoja, po druhé, čo je podstatou tradičných alebo klasických hodnôt jednotlivca a civilizácie, po tretie, aké sú hodnotové priority modernej doby, a po štvrté, čo táto transformácia znamená pre dejiny ľudstva. Pre človeka je dôležité, akými hodnotami sa riadi. Formovaním sveta hodnôt je človek zahrnutý do kultúry a kultúra je zahrnutá do procesu rozvoja človeka v človeku. Stvorenie človeka a vytváranie hodnôt sú vzájomne závislé spôsoby bytia kultúry. Hľadanie spôsobov, ako prekonať súčasnú situáciu človeka na ceste „kultúrneho dozrievania“, spočíva aj v kultúre, v jej zdrojoch..

Literatúra a zdroje

- BERLIN, I.: *The proper study of mankind*. New York: Farrar, Straus and Giroux, 2000, 704 s. ISBN 978-0374527174.
- BERLIN, I.: *Философия свободы. Европа*. Moskva: Новое литературное обозрение, 2001, 448 s. ISBN 5-86793-132-3.
- GALIMOVA, A. K.: Истоки концептуализации другого в философии. In: *Манускрипт*, Тамбов: Грамота, 2013, č. 11, s. 43-45. ISSN 1997-292X.
- GOFFMAN, E.: *Представление себя другим в повседневной жизни*. Moskva: КАНОН, 2000, 304 s. ISBN 5-93354-006-4.
- HABERMAS, J.: *Демократия. Разум. Нравственность. Московские лекции и интервью*. Moskva: Академия, 1995, 252 s. ISBN 5-86187-044-6.
- HEIDEGGER, M.: *Время и бытие: Статьи и выступления*. Moskva: Республика, 1993, 447 s. ISBN 5-250-01496-8.
- KONDRLA, P.: *Hodnoty a postmoderna*. Bratislava: IRIS, 2010, 122 s. ISBN 978-80-89256-50-1.

- LÉVINAS, E.: *Путь к Другому*. Petrohrad: Изд-во С.-Петербургского университета, 2006, 239 s. ISBN 5-288-04026-5.
- LÉVINAS, E.: *Избранное. Тотальность и Бесконечное*. Moskva: Университетская книга, 2000, 416 s. ISBN 5-7914-0083-5.
- SVENDSEN, L.: *Философия свободы*. Кујев: Издательство Аннеты Антоненко. 2016, 336 s. ISBN 978-617-719-242-7.
- VALITOVÁ, R. R.: Толерантность: порок или добродетель? In: *Filozofia*, Вестник Московского университета, 1996, č. 1, s. 33-37.
- WEBER, M.: *Основные социологические понятия. Ч. I,II*. Moskva: Книжный дом „Университет“, 2002, 424 s. ISBN 5-8013-0151-8.

Elektronické zdroje

- Web (1) [cit. 2021-03-24]. Dostupné na internete: <http://sum.in.ua/s/pljuralizm>.
- Web (2) [cit. 2021-03-24]. Dostupné na internete: <http://kant.narod.ru/berlin.htm>.
- Web (3) [cit. 2021-03-18]. Dostupné na internete:
<https://core.ac.uk/download/pdf/287475521.pdf>.
- Web (4) [cit. 2021-03-18]. Dostupné na internete:
<https://core.ac.uk/download/pdf/197419257.pdf>.

The Effect of the Contemporary Crisis of Culture on Shaping our Values

The topic of the following article is dedicated to the analysis and interpretation of the current crisis of culture and its impact on the formation of values through the lens of two selected problems: value pluralism and value nihilism. We will address the issue of value pluralism and nihilism. The phenomena of value pluralism and relativism, as well as tolerance, have gained a special position in "fashionable" topics in the socio-political debate, but also in everyday life. It should be noted that only a few serious works deal with the problem of value pluralism. We will also pay attention to the concept of nihilism, which we interpret as a crisis of values, albeit of a special kind.

Príspevok predstavuje vybranú časť Diplomovej práce s názvom *Vplyv súčasnej krízy kultúry na formovanie našich hodnôt*, ktorá bola úspešne obhájená na Katedre kulturológie, FF UKF v Nitre, v akademickom roku 2020/2021. Školiteľom záverečnej práce bola Mgr. Katarína Gabašová, PhD.

Autorka: Mgr. Kseniia Shkroba

absolventka Katedry kulturológie FF UKF v Nitre
shkreba.ksenia@gmail.com

Školiteľka: Mgr. Katarína Gabašová, PhD.

Katedra kulturológie, FF UKF v Nitre
kgabasova@ukf.sk